

Sommarens gruvtema 2017 på Mattsgården

I somras berättade vi, Åke Öhman och jag Lisbeth Modin, om den tid när malmletning och gruvhantering ledde till många spännande möten mellan singöborna och utsocknes. Yngve Anderssons efterlämnade material om gruvhålerna på Singö och Jan-Olof Ivarssons kunskaper om gruvhanteringen kring Singöfjärden bildade stommen till gruvtemat.

Vi börjar med Yngve Anderssons reflektioner:

Att ströva i naturen på Singö - svänga in på små stigar, följa stranden och klättra på bergen - det är fantastiskt. Naturen byter skepnad hela tiden. Ständigt finns något nytt att titta på. I Ellan eller runt Backby- och Tranviksfjärdarna, i trakten söder om Storträsket eller vid Gruvudden i Norrvreta - blir man nyfiken på vattenfyllda hål i bergen. Hur djupa är de? Ibland ligger högar med skarpa stenar alldeles intill. Är vattenspeglarna med lite mossiga stenhögar kring naturliga eller är de människors verk? Finns i så fall en historia att berätta?

Bild Anette Hallsenius

Järnets betydelse i omvärlden

Järnet spelade en viktig roll i Sveriges utveckling till stormakt; järn behövdes till krigsmakten, till skeppsbyggeri och framförallt vapen i den inhemska krigsorganisation som växte fram. Dessutom gick svenskt järn på export och inbringade många sköna klirrande mynt i statskassan.

Öregrundsjärn, "oreground iron" blev ett begrepp på 1600-talet. Det var stänger av järn som tillverkades av malm från Dannemora vid något av de norduppländska vallonbruken. Dannemoramalmen var känd för sin utomordentliga renhet och gav efter vallonsmedernas bearbetning ett hårt, stålaktigt järn som var eftertraktat utomlands, framförallt i England. Stångjärnet stämplades med brukets märke, forslades till Öregrund där det kvalitetskontrollerades och vägdes in på järnvåg (finns att beskåda på hembygds museet i Öregrund) och skeppades sedan från Öregrund till Stockholm där det lastades om till andra fartyg som hade tillstånd att trafikera utländska hamnar, vilket fartyg hemmahörande i Öregrund inte hade.

Öregrundsjärn av yppersta kvalitet stod för 10 procent av Sveriges järnexport, övriga svensk järnexport var av ordinär kvalitet, det vill säga av järn från andra gruvor än Dannemorafältet. Det andra järnet innehöll fler föroreningar som var svåra att avlägsna med den tidens teknik. Det ordinära stångjärnet stod sig ändå gott i konkurrensen genom att de svenska bruken kunde hålla en hög produktion med hjälp av jämn tillgång på malm, vatten och skog. Tre fjärdedelar av Sveriges export bestod av järn i början av 1720-talet. Sverige dominerade världsmarknaden av järn fram till mitten av 1700-talet trots att järnhanteringen vid bruken lidit ett svårt avbräck 1719 när ryssarna tvingade fram ett fredsavtal efter Karl XII:s död genom att bränna och plundra svenska kusten från Bottenviken ner till mellersta Östersjön. Den främsta konkurrenten om järnexporten (och även tjäran) blev just Ryssland som blomstrade under Peter den stores och Katarina II:s regimer.

Vad betydde järnet för Singö?

Yngve Andersson tecknar bakgrunden:

1719 brändes bondhemman, herrgårdar och järnbruk i Roslagens kusttrakter. Singö brändes också. Det var en tung tid. Efter rysshärjningarna när hyttor och smedjor byggts upp igen och utvidgats blev det brist på malm. Befintliga gruvfält räckte inte till. Malmletare sökte sig själva eller skickades till intressanta nya områden för att spana efter lättbrutna fyndigheter. Singös variationsrika berggrund var definitivt mycket intressant. Malmådror kunde finnas inkapslade. På det intilliggande fastlandet väster om Singö, d v s nuvarande Herräng med omnejd, hade man i liknande berggrund hittat goda fyndigheter och brutit järnmalm sedan länge. Bergen på Singö var kala eller bara täckta av ett tunt jord- och gruslager så därmed skulle de vara lätta att exploatera. Dessutom hade Singö fördelen att det var lätt att med båt transportera malmen till kustnära hyttor.

Storträskgruvan och kornetten Hultman

En som sökte sin lycka på Singö var kornetten (den lägsta officersgraden i Karl XII:s armé) Erik Hultman. Han var nu efter krigsslutet på jakt efter försörjning för sig och sin familj och slog sig ner på ett övergivet hemman i Norrvreta, vilket han senare sökte lagfart, äganderätt, på. Men tinget beviljade honom inte lagfart utan uppdrog åt kronolänsman Krook att undersöka vem som tidigare betalat skatt för detta hemman och hur länge hemmanet varit öde. Det var alltså svårt för Hultman med familj att bli bofast; några år senare återfinns han på ett hemman i Söderby och den sista boplatsen var ett hemman i Tranvik där han enligt kyrkboken bodde med hustru, tre barn och 1 piga fram till 1737. Därefter finns inget spår av

honom på Singö. Men relationer till singöborna knöts av hans dotter Helena Hultman som gifte sig med bonden Johan Mattsson i Tranvik. De gav upphov till en stor och livaktig släkt. Åke Öhman är en sentida ättling till Helena Hultman.

Yngve Andersson ger en målande bild av Erik Hultmans första tid kunde te sig på Singö:

Ekomuseum Begslagen

Midsommartid 1724 flyttade han till Singö med sin familj. Samma sommar hittade han ett litet järnmalmstreck nära Storträsket. Med hjälp av hustru och barn rev han av mossa, grävde bort jord, lade brandskadad skogsved på berget och gjorde upp eld. I spräckta stenar hittade han malm som han visade inspektorn på Skebo bruk. Han fick lån därifrån. Ett 20-tal namngivna singöbor betalades för leveranser av 144 lass ved och 285 utförda dagsverken visar en bevarad sammanställning för denna gruva, som kallades Storträskgruvan. Den stora vedåtgången visar att bergbrytningen skedde efter tillmakning, dvs eldande med ved på berget så att det blev sprött och lätt kunde spräckas med släggor. Man sparade på krutet, som var dyrt. Den brutna malmen fraktades därefter till Korrnäs hytta/masugn i Häverö och smältes till tackjärn.

Hultman såg sig förmodligen som rättmätig ägare till malmen i Storträskgruvan. Men ägaren till Skebo bruk, Georg Löwen, var i penningknipa och på ivrig jakt efter varje fyndighet han fick reda på. Eftersom han givit Hultman ett mindre lån till Storträskgruvan betraktade Löwen Hultman som sin anställda vilket också hävdades vid en senare rättegång, en rättegång som skulle reda ut vem det var som hade "uppfinnarrättigheten", äganderätten, till malmen i Storträskgruvan. En viktig rättegång för Hultman som hade tvingats att ta lån från olika håll för att bearbeta malmstrecket. Emellertid fanns andra intressenter på den heta gruvmarknaden, bland andra Singö Gruvintressenter, som stödde Hultman och själva drog nytta av situationen genom att undergräva Löwens anspråk på malmtillgången. Bergstinget dömde till Hultmans fördel 1727.

Hur kan man då veta så mycket om vad som tilldrog sig under dessa år då gruvintresset var intensivt på Singö?

Svaret ligger i Gustav II Adolfs grundande av olika ämbetsverk på 1600-talet. Gruvnäringen var ytterst viktig för Sveriges välstånd och styrdes av Bergskollegium och bergsråden. Under bergsråden sorterade bergmästarna som hade direktkontakt med gruvverksamheten. Bergmästaren skulle inspektera fyndigheter och bedöma om de var värda att bearbeta och hans utlåtande, bergmästarrelationerna, utgjorde underlag för Riksbankens pengalån till gruvhanteringen. Bergmästaren satt också ordförande vid bergstinget, bland annat dömde han i mål rörande mark- och uppfinnarrättigheter som malmetare och gruvintressenter gjorde anspråk på. Bergmästarrelationerna, domstolsprotokollen och där tillhörande dokument finns i bergskollegiets arkiv som ingår i Riksarkivet. Uppfinnarrättigheten var en viktig drivkraft i malmetandet, den gav del i vinsten, och den kunde även säljas vidare innan man visste om fyndigheten skulle ge vinst. Då som nu berodde det på säljarens förmåga att övertyga om ett osäkert värde! Inte undra på att

rättigheten till Storträskgruvan drogs inför bergstinget.

Yngve Andersson beskriver herrarna som hjälpte Hultman:

Singö Grufveintressenter, som kom Hultman till hjälp, var ett intressant konsortium som bestod av fyra mångsysslade herrar med snabba karriärer. Kommerserådet Erland Caméen hade vistats i Holland och England och förvärvat kunskap om handel i Västeuropa, kammarrådet Albrecht Lindecreutz hade juridisk kompetens. Som kunglig räntmästare var Daniel Lagersparre finansiell expert. Alla tre hade blivit adlade. Lagersparres vapensköld plockades några år senare ned från väggen i Riddarhuset och krossades, sedan han åtalats och dömts för förskingring. Han fick ta tillbaka sitt gamla efternamn - Svensson. Hustrun och barnen fick behålla adelskapet men välja annat namn. Den släkten - Reuterskiöld - finns fortfarande kvar.

Den fjärde i konsortiet, Jakob Polack, blev inte adlad. Född i Jämtland gjorde han karriär i Sundsvall - långt från kungliga huvudstaden. Genom handelsverksamhet, skeppsbyggeri och rederirörelse hade han byggt upp sin förmögenhet och även fått förtroendet att representera regionen som riksdagsman. Vid den här tiden började han köpa och rusta stångjärnsbruk i omgivningen. Järnmalm av bra kvalitet fanns inte i dessa trakter. Roslagen låg bäst till och malm därifrån fraktades till masugnar utefter kusten upp mot Sundsvall.

Ur Allhems Medelpads 130. Porträtt föreställande Jacob Pollack, oljemålningtillskriven Carl Hofverberg

Tyvärr för Polack sinade Storträskgruvan snabbt, den övergavs bara några månader efter domen 1727. Polack fortsatte att leta efter järnmalm i Söderbyn där han fann några malmstreck som han bearbetade några år.

Två gruvfogdar på Singö

Ägarna av de olika gruvföretagen behövde gruvfogdar för att leda det dagliga arbetet med malmbrytningen. Åtminstone två fogdar kan spåras på Singö. Den ena hette Johan Ramsell, han köpte ett hemman i Söderbyn där han slog sig ner med sin familj. En annan gruvfogde var Sven Örnberg, båda jobbade för gruvföretag på Väddö och i Häverö (gruvhålen i Herrängsfältet var många), de var således konkurrenter om uppdragen. Arg konkurrent var åtminstone Örnberg som stämde Ramsell inför tinget med anklagelser om stöld av gruvmateriel i Herräng. Ramsell förklarade sig oskyldig och kunde åberopa Singös förste egna präst (Singö blev egen församling 1734), komminister Brolin, som sitt vittne medan Örnbergs vittnen förklarades icke trovärdiga och därmed inte hördes. I kyrkboken kan man se att Ramsell donerade fem fönster och en mässkjorta till kyrkan, kanske av tacksamhet att allt gick bra.

Antagligen hade Örnberg ont om pengar och försökte att håva in kontanter med tvivelaktiga

metoder. Innan kontroversen med Ramsell sattes han i byhåke på Singö 1732 för vidare transport till arresten i Stockholm. Han anklagades för bristande redovisning, dvs misstankar om att han sålt malm för egen räkning. Han släpps i brist på bevis och har sedan mage att klaga i brev till bergskollegium att både hans gruvarbete och hälsa lidit men. Några år senare sökte Örnberg uppfinnarrättigheter på åtminstone åtta silver- och kopparfyndigheter i Backbyn och Tranvik men när bergmästare Fischer besökte Singö våren 1742 för bedömning, fann han att fyndigheterna inte bearbetats på halvtannat år och att Örnberg var försvunnen sedan lika länge. Fyndigheterna var mycket små och bedömdes icke brytvärdiga. Kanske stoppade Örnberg silvret i fickan och drog vidare?

De bofasta på Singö var ungefär 200 till antalet vid den här tiden och man kan tänka sig att de tacksamt tog tillvara alla tillfällen till extrainkomster för att på nytt bygga upp sitt liv som raserats av ryssens härjningar 1719. Efterfrågan var stor på körslor, arbete vid gruvhål, inackorderingar och mat. Priset på bondgårdarna speglar den snabba ekonomiska utvecklingen: 1730 såldes ett fjärdedels skattehemman till Singö Gruvintressenter för 54 daler. 13 år senare såldes ett lika stort hemman för 1000 riksdaler.

KOPPARMYNT, 1 daler, Fredrik I, 1734, vikt ca 0,7 kg
ca 5 mm X 12 cm

Ett litet annorlunda sätt att förvärva ett hemman i denna ekonomiskt turbulenta tid gjordes av en dräng på norra Singö. 1746 befann sig bonden och ägaren till hemmanet i skuld med 1.251 dlr kpmt, (daler kopparmynt) vilket kanske inte var så konstigt för det kostade att bygga upp det ryssarna förstört. Fordringsägarna satte åt bonden som i sin nöd lovade sin dräng att om han betalade skulden, skulle han få gifta sig med bondens dotter och därmed bli ägare till gården. Detta utan att fråga dottern. Drängen betalade skulden. Dottern vägrade att gifta sig med drängen. Drängen stämde bonden inför tinget, vann och beviljades lagfart på hemmanet. Vad det blev av far och dotter förtäljer inte historien.

Hilleström

En annan fantasieggande historia från den hektiska malmetartiden på Singö är den om konstnären Pehr Hilleström. Pehr Hilleströms far var son till prosten i Väddö församling och född i Väddö prästgård. Som ung tjänstgjorde Pehrs far i Karl XII:s armé och när kriget var över erhöll han en ytterst liten lön i väntan på en fast officerstjänst. Den kunde han inte försörja sin växande familj på. Officiellt var han bosatt hos sin bror som nu var komminister i Väddö kyrka. Men när man granskar Singös kyrkbok från 1734 ser man att kornetten

Hultmans hustru var dopvittne till några av Hilleströms barn som föddes just på Singö. Om sonen Pehr, född 1732, föddes på Singö är oklart eftersom Singö inte blev egen församling med egen kyrkbok förrän 1734.

Nu kan man börja spekulera varför Singöperioden på 1730-talet inte står med i Pehr Hilleströms biografi; där nämns endast att fadern, löjtnant Hilleström, var bosatt hos sin bror i Väddö prästgård. Det kan ju vara så att löjtnanten ville förstärka sin magra inkomst genom malmbrytning på Singö men att det inte kunde ske öppet, eftersom han då riskerade förlora sin lilla pension från staten. Löjtnant Hilleström var nog så välbekant med bergshantering eftersom hans hustru var dotter till inspektorn vid Avesta kopparverk där råkoppar bereddes till kopparmynt som var Sveriges officiella valuta vid denna tid. 1742 flyttade löjtnanten till Stockholm med sin familj.

Konstnären Pehr Hilleström är känd som societetsmålare och finns representerad på slottet och nationalmuseum. Men han målade också tavlor med motiv från arbetet i hyttan och smedjan där endast elden lyser upp rummet, och så skicklig var han med ljus och skuggor att han även blev kallad eldmålaren. Kanske Pehr som barn fascinerades av de stora eldar som gjordes upp på bergen på Singö och som måste brinna dag och natt för att berget skulle bli sprött och malmen lätt att bryta loss?

Gruvhålen på Singö nu och då

SGU (Sveriges geologiska undersökning) kom 2004 med en rapport om den gruvhantering som ägt rum i Stockholms län. På Singö noterades 21 gruvor och skärpningar och fem kalkstensbrott. Dessa platser besöktes, positionsbestämde och mättes. SGU:s koordinater överensstämmer i stort med de malmfyndigheter som beskrivs i bergmästarrelationerna från 1730- och 40-talen. Huvudsakligen är de belägna runt Sjöbodviken i Ellan, där gruvhålen ligger tätt, sedan sträcker de sig längs östra sida på Singö ner mot Tranviksfjärden men där lite glesare. Från Backbyn böjer det av ett malmstråk söder om Träsket vidare västerut mot Gruvudden.

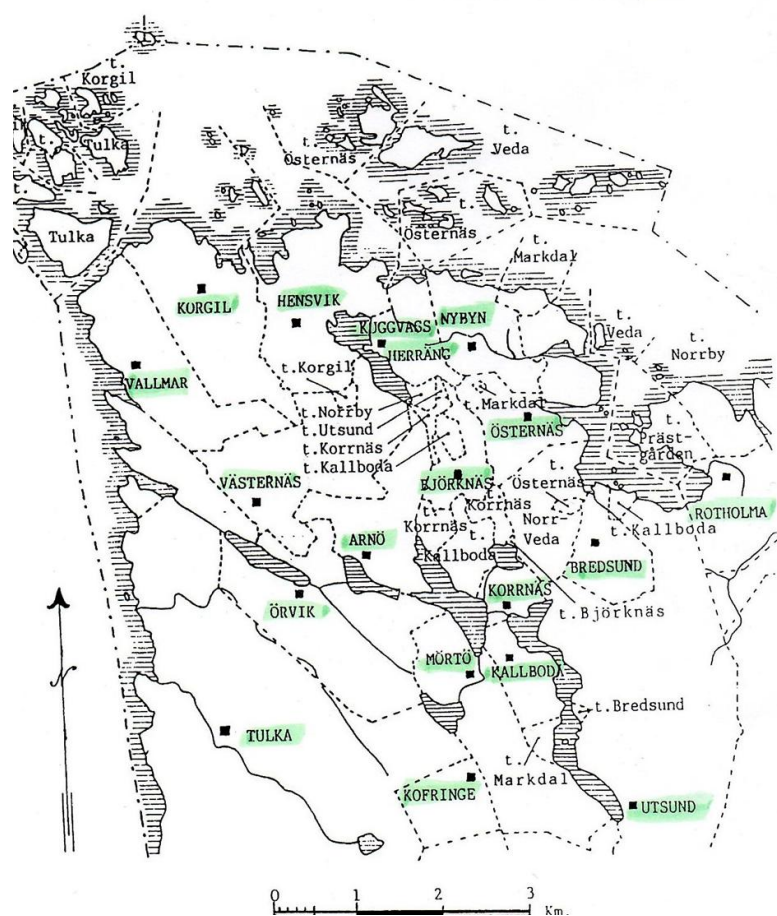
Att järnmalm hittats tidigare på Singö framgår av en mutsedel som utfärdades 1684 till brukspatronerna i Harg, Skebo och Ortala. Ökad efterfrågan på Dannemorajärnet gjorde att man sökte sig nya fyndorter, då också på Singö. När den stora gruvboomen inträffade på Singö på 1720- 30- och 40-talet kan man läsa i Thor Bellanders bergverksrelation från 1737 om två gamla gruvor på Ella bys marker, varav den ena var "urminnes gammal och övergiwen och nu stående under vatten". Tyvärr finns inte någon närmare platshänvisning men en inte alltför djärv gissning är det kan vara några av de malmstreck i Ellan, som Samuel Hierpe bearbetade från 1740, mer om det längre fram.

Herrängsfältet

Den första temamåndagen i Mattsgården berättade Jan-Olof Ivarsson (som även har en omfattande kännedom om gruvhanteringen på Singö) om gruvfälten i Herräng som hade varit igång sedan 1574 (det första vid namn Kuggvassängen) och försett de näraliggande bruken, Ortala, Skebo och Harg med malm. Inte förrän ångkraften blev effektivare på 1820-talet kunde pumpanordningar och malmhissar utnyttjas vilket gjorde malmbrytningen lönsammare. Vidare berättade Ivarsson om inmutningsförfarandet: om man har bevis för malm på annans mark har man enligt lag rätt att muta in den markbiten, dvs bryta och bearbeta malmen mot att markägaren får procent på vinsten. Man har rätt att plocka med sig stuff från en plats, dvs en så stor stenbit som ryms i handen.

Det byggdes även en masugn i Bredsund 1586. Masugnen flyttades sedan lite fram och tillbaka mellan Korrnäs-Kallboda och Bredsund och användes av och till i ett par hundra år innan den fick förfalla. Jan-Olof har lokaliserat resterna av vattengången till vattenhjulet som drev masugnens blåsbälg, den var så lång som någon kilometer. Det finns väldigt många gruvhål i Herrängsfältet, förmodligen en konsekvens av att arbetet lades ut på beting under andra hälften av 1700-talet, arbetaren fick en riksdaler skeppundet. Han höll med egna verktyg, men fick köpa salt fisk och spannmål billigare.

Karta från år 1905 (avritning), utvisar Kuggvass-Herräng samt byar och utmarker.

Källa J O Ivarsson

Järnhanteringen i Herrängsfältet var relativt blygsam; det var problem med vatten och ras i gruvhålerna. Många gånger är det besvärligt för en nutida läsare att förstå den geografiska platsen som mutsedeln anger – exempelvis kan det stå: 5 m från Anderssons gårdesgård och 10 m från knuten på Gustavssons lada. Gårdesgården, ladan, Andersson och Gustavsson kan ju vara borta sedan länge när den intresserade försöker lista ut det geografiska läget på fyndigheten. Kanske var det också med flit man angav platsen svävande för att den inte omedelbart skulle komma till allmän kännedom. Man kunde sälja sin mutsedel innan platsen skärskådats av andra.

Samuel Hierpe och Ellafältet

Samuel Hierpe var son till en välbärgad handelsman i Stockholm, Johan Hierpe, som handlade med stångjärn från järnbruk varav många låg i norra Uppland. I utbyte mot nödvändiga förbrukningsvaror till järnbruken mottog han stångjärn som såldes utomlands till ett bra pris. Samuel Hierpe fortsatte med denna handel vid faderns död och intresserade sig för gruvdrift, till stor del i Roslagen, och köpte bland annat in sig i gruvor i Herrängstrakten. Från Herrängsfältet var steget inte långt över till Singö och 1741 erhöll Hierpe mutsedel och bearbetningstillstånd för ett kopparmalmstreck vid Ella by på norra Singö. Detta blev Sundängs koppargruva. När bergmästare Fischer anländer för inspektion och bedömning 1743 utvidgas tillståndet att gälla ett större område runt Sundängsgruvan och även brytning längre ner åt sydost mot Jernklubben.

Sundängsgruvans läge beskrivs så här i bergmästare Fischers relation från 1743:

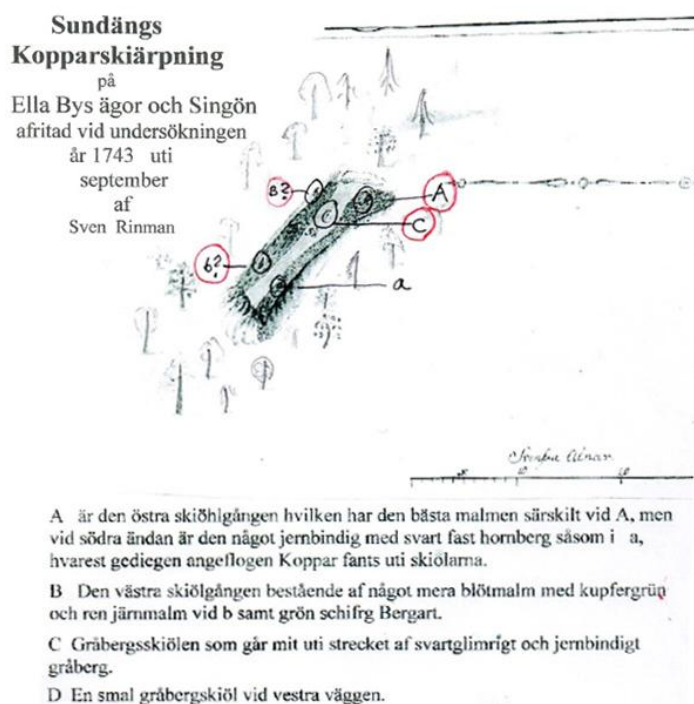
*Ifrån **Ella By** begaf man sig i nordnordost til bemte (= nämnda) Kopparskiärpning, Sundängs Koppargrufva kallad, som är ungefär 600 steg (= 450 meter) ifrån thenna By samt mäst lika långt ifrån hafswiken belägen, efter ögnamån säkert **20 famnar** högre än sielfva hafvet **uti fast berg** med små tall, gran och löfskog rundt omkring.*

Yngve Andersson kommenterar:

*I **Ella by** låg MassAnders hemman i norra Ellan, där Valborg Matsson, den siste ägaren i släkten, bodde till sin död 2010.*

***20 famnar** = 36 meter vilket är en överskattning. Högsta topp i dag på Singö är 31.5 meter ö h.*

***Uti fast berg** = Gruvan ligger alltså invid, inte på, Sundängen.*

Fischer bedömde tillgången på koppar som god i Ellafältet och godkände samtidigt vid sin inspektionsresa 1743 Hierpes planer på att anlägga en smälthytta i Norrboda på Gräsön, där Hierpe rekognoscerat och hade goda kontakter. Gräsöborna ställde sig positiva till lära sig smälthantering och kolning (det fanns gott om skog) eftersom det innebar inkomster för dem som var "ganska näringslösa".

Några år senare då Fischer är på Singö på sina återkommande inspektionsresor upprättar han i sin bergmästarrelation i maj 1746 en förteckning över de gruvor och skärpningar som tillhör Hierpe och som undersökts och besiktigats sedan 1741: Sundängs koppargruva, Samuelsgruvan, Persbergsskärpningen, Jungfruskärpningen, Hamngruvan.

Vid denna tid var Hierpe var främst intresserad av kopparmalmen som gav mest pengar men

han fann också järnmalm i sina gruvor och skärpningar, redan i mitten av 1730-talet hade han brutit järn i Ellan. Fischer bedömde att kopparen var av god kvalitet och att järnet visserligen var något behäftad med kisel men borde kunna gå att sälja. Så här ser Fischers beskrivning av Sundängsgruvan ut i bergmästarrelationen 1746:

*1o Sundängs Koppargrufva på Ella skattehemmans ägor belägen, Brukspatronen H. Samuel Hierpe tilhörig, har sedan min sednaste aflemnade ödmjuka berättelse d. 20 Februari 1744, merendels blifvit i jämn gång hållen; varandes nu djup ifrån grufvebredden 16 alnar och drives med 4 Poster, är i längden öfver then tilärnade första botn 21 alnar, men nedre botn 10 ½ alnar, bred på djupet 3 ½ alnar. Malmen håller sig starkast åt then nordvästra ändan af 2½ alnars bredd på bottn. Then nordvästra väggen, som år 1743 gick i **Dohnläge** och formerade liggande vägg, samt uti augusti månad förledit år befants hugga under til 6 à 8 grader från **perpendikeln**, har sedermera gifvit sig tillbaka, och hugger nu jämt neder, utan att, som förr, formera liggande vägg.*

Sjöbodviken 7 sannolikt Sundängsgruvan Bild Håkan Drevin

*Vid then södvästra klyftan, som tilförne vist sig vara öfverhängande, har man måst lemna en del kvar utaf malmgången, hvarmed ännu fortfaras på djupet, til undvikande af farlighet i framtiden. På botnen längs efter af thenna grufva, var tilförene en gråbergsrand, hvilken nu til större delen är försvunnen, uti hvars ställe sig yppat en stark Jern- och Kopparbeblandad malm. Vid södra ändan, hvarest en **helskjäftad** malm continuerar i sällskap med en annan, stryker til norra ändan. Malmupfordringen skjer alenast med en handvind.*

Poster = förmodligen stolpar som utgör del av eller stöd för byggnadskonstruktion (SAOB)
Sven Rinmans Bergwerkslexikon:

Dohnläge = en gång, klyft, säges ligga i donläge då den på djupet faller eller stupar emellan 45 och 75 grader ifrån horisontallinjen räknat

Perpendikel = matematiskt en rät linje som står lodrätt på annan rät linje

Helskjäftad = fri och ren från andra bergarter eller malmer.

Som mest sysselsatte Ellafältet 13 personer: 4 gruvbrytare, 7 gruvarbetare, 1 förman och 1 arbetsledare. 1744 hade arbetsstyrkan krympt till 6 personer och i 1752 mantalslängd från Singö står det "Singö grufwa Öde".

Ellafältet med positioner fastlagda vid fältarbeten 2007-9 av John Lalér, Anette Hallsenius och Håkan Drevin

Under de inspektionsresor som Fischer gjorde framgår att det fanns ganska gott om brytbar malm på Singö men det var dyrt att bedriva gruvbrytning, då som nu, och man måste ha ordentligt med ekonomiska muskler för att kunna vänta in vinsten. Frågan är om Hierpe besatt dessa muskler; Hierpe var en energisk och driftig man med många, kanske lite för många, gruvprojekt på gång samtidigt vilka kostade mycket och smälthyttan på Gräsön torde ha varit en förlustaffär. För att anlägga Norrboda Kopparsmälthytta köpte han ett ¼ dels skattehemman och iordningställde "råsthus och ugnar, jemte våningsrum för smältaren". 1745 måste en "hästmachin" inrättas eftersom vattnet i ån inte räckte till för att driva bälgarna i provsmälthyttan. Dessutom tycks gräsöborna inte kunnat tillverka tillräckligt med träkol till smälthyttan, därför blev kopparmalm liggandes. Slutet för hyttan kom sommaren 1748 då den brann ner till grunden i den stora skogsbranden som ödelade det mesta på Gräsön. Många drömmar gick obarmhärtigt upp i rök.

I bergmästarrelationen från maj 1746, som jag tidigare citerat ur, skriver Fischer om "obortförda vid pass 450 skeppund malm, förutan 120 skeppund d:o som äro förda till Norrboda Kopparhytta". I samma berättelse anges att den råkoppar som smältes vid Norrboda och skickades till Avesta för mynttillverkning 1745 uppgick till 7 skeppund, 8 lispund och 13 skålpund.

Hierpe tycks ha akut pengabrist 1747, hans bror Johan som lånat ut pengar tycks inte vilja

låna ut mer, utan tar i stället över ägarskapet till Hierpes gruvverksamhet. Hierpe drog sig tillbaka till Stockholm samtidigt som Johan trasslade sig ur broderns gruvaffärer. Samuel Hierpe dog kraftigt skuldsatt 1770.

Långgrundet

På Långgrundet norr om Ellan hade förut nämnde Sven Örnberg träffat på järnmalm och den huvudsakliga brytningen ägde rum från mitten av 1730-talet fram till mitten av 1740-talet. Gruvarbetarna och i förekommande fall deras familjer bodde ute på Långgrundet. Ännu i dag kan man se gruvhål på ön och resterna av en lastageplats på västra sidan.

Gruvhål Långgrundet

Lastageplats

Bilder Håkan Drevin

Gruvudden

På början av 1830-talet bearbetades några fyndigheter på Gruvudden på västra Singö av Vigelsbo bolag från Dannemora. Brytningen skedde under några somrar och gav hyfsad utdelning några år innan tillgången sinade.

Gruvhål Gruvudden

Bild Anette Hallsenius

Mutsedel 1860-talet

Så sent som i mitten av 1800-talet fanns intresse på Singö att bearbeta malmfyndigheter på norra Singö. Någon gång kring året 1860 lämnades en mutsedel in för "handlanden M. Ekström, fyrmästaren P. Modin och mästerlotsen Sjölander under benämning Bodagrufvan å en kopparmalmsanledning, belägen inom Singö socken af Stockholms län på Boda bys mark, 700 à 800 famnar nordost från byn, vid stranden söder om Radviken och i full vester från Skogsskäret".

YA kommenterar den kryptiska lägesbeskrivningen:

"Full veste. I SAOB finns uttrycket "full norr" som betyder helt i norr, rakt i norr. Men en gruva alldeles söder om Radviken ligger inte rakt väster om Skogsskäret. Platsangivelser i mutsedlar är helt hopplösa (typ "intill den yviga enbusken med sitt kantarellställe") 700 - 800 famnar blir 1,25 - 1,45 kilometer. Avståndet och riktningen kan stämma någorlunda om med "byn" avsågs Mossehemmanet i Boda.

Fyrmästaren P. Modin var Lisbeth Modins farfars farfar. På 1860-talet lät han bearbeta en järnmalmsfyndighet i Ellan (möjligtvis en annan än Bodagruvan). Då räkenskaperna gjordes upp efter hans död 1869 gav gruvpengarna hans änka Anna Greta Ersdotter Modin möjlighet att köpa ett hemman på arrendekontrakt vid Singösund på norra Fogdö. Malmpengarna hade Anna Greta varit tvungen att strida för. Bonden på vars mark malmen låg var inte enig med Anna Greta hur mycket fyrmästaren hade kvar att fordra av malmen efter sin död. Hon stämde bonden inför tinget i Ortala, vann målet och ansökte samtidigt om att slippa förmyndare (vilket var det gängse bruket vid denna tid) för sig och sina barn efter Pers död. Hon levde något så när bekymmersfritt fram till sin död 1890 vilket man kan se av bouppteckningen, hon hade till och med kontanter att låna ut till sin yngste son!

Ja, detta var en del av den spännande historien om koppar- och järnmalmsålen på Singö. Parallellt med denna brytning slogs tegel nere vid Backbyfjärden och bröts kalksten i Backbyn och i Tranvik, på Viten och på Alskäret. I kalkstenshögarna hittades sedan marmor vilket i mitten av 1800-talet gav upphov till en liten industri i sig på Enholmen och den historien finns att läsa om i Yngve Anderssons skrift om Singö och på en plansch i Mattsgårdens kök.

Till sist en förklaring av mått och vikter i texten:

1 aln = 0,6 meter, 1 famn = 1,8 meter, ett steg = ung 0,75 meter

1 skeppund = 170 kg (möjligen 150 kg), 1 lispund = 8,5 kg, 1 skålpund = 0.425 g

1 lass = 96 lispund (med reservation för fel)

Källor:

Yngve Anderssons sammanställning, Gruvor på Singö

Jan-Olof Ivarsson bok om Herräng

E. Alfred Jansson, Singö – en rosslagssockens krönika

Lars Th, Sundin, Roslagen – en gång känd för sin bergshantering